

"הצבאי הוא המדיני" איל ליון

אוניברסיטת אריאל בשומרון

שם הספר: **יורם ולא בוכים: המיליטריזציה
החדשה של ישראל בשנות האלפיים**

מאת: יגיל לוי

הוצאה: למדא עיון, הוצאת הספרים של

האוניברסיטה הפתוחה

שנה: 2023

מס' עמודים: 448

כוכבי (עמ' 83) אלא גם לשמאל הישראלי, אשר במבצע צוק איתן הצטרף לאלה הרואים בחמאס ארגון טרור (עמ' 81). וכך, גורס לוי, במקום לראות תמונה מלאה שבה מצוי אופק מדיני, משתלטת על מקבלי ההחלטות בישראל, ולמעשה על המרחב הציבורי כולו, תפיסה שבה היעילות הצבאית מפתחת אמונה ביכולתנו להסיר את האיום הצבאי המצוי לפתחנו, ולפיכך שוללת את הצורך בפתרון מדיני. לתהליך הזה, שבו האמצעי (הצבאי, הכוחני) מקדש את המטרה (מניעת קורבנות) ומשליט היגיון צבאי, קורא לוי בספרו "רציונליות אינסטרומנטלית" (עמ' 90). תפיסה זו מבטאת למעשה את הרכיב המרכזי, כהגדרתו של לוי, במיליטריזציה החדשה של התרבות הפוליטית בישראל שמצויה במוקד הספר.

לפי לוי, המיליטריזציה החדשה היא המכנה המשותף לשורה של תופעות, מאיסור על כניסת גורמים כגון נציגי ארגון 'בצלם' לבתי ספר תיכוניים ועד לקולות התומכים שליוו את אלאור אזריה בדרכו לבית המשפט (עמ' 188-189). הספר בנוי בצורה סדורה, ניתן אף לומר דידקטית, הפותחת בתיאור שדה המחקר. בדרכו השיטתית מקפיד לוי לבסס את טענותיו על מסד תאורטי איתן, החל בדיון מעמיק, הנשען על הספרות הקיימת, במושגים מיליטריזציה ולגיטימציה, ועד לפירוקם של מושגים מורכבים יותר, כגון מה שזוכה אצלו לכינוי "פרדוקס המיליטריזציה". מושג חדש זה מתאר את התהליכים ההיסטוריים שבהם ההסדרים החברתיים המודרניים שעירבו את האזרחים כשותפים באופן ניהול המדינה, ומכאן גם בניהול הכוח המדינתי, אמורים היו להשליט את הנורמות הדומיננטיות הנוגדות את האלימות. אלא שדווקא הפער בין התרבות הפוליטית ובין המציאות האלימה הוא שהוליד את הצורך העז של מוסדות המדינה להצדיק את האלימות המאורגנת.

לצד המסד התאורטי מקדים לוי לניתוחיו גם סקירה היסטורית, המאפשרת לקוראים לעמוד מקרוב על הכרונולוגיה של התפתחות המיליטריזציה במדינת ישראל. לצד זאת מכילה הסקירה גם את התפתחות ההבנה בדבר מגבלות הכוח בחברה הישראלית בנקודות הציון ההיסטוריות כמו מלחמת יום הכיפורים ואחריה הסכם קמפ דייוויד, מלחמת לבנון, האינתיפאדה הראשונה, מלחמת המפרץ והנסיגות החד-צדדיות (בלבנון ובגוש קטיף). לוי מעלה תהליכים גיאופוליטיים כגון משטר בינלאומי הפועל מתוקפן של נורמות מסוימות, הפחתתה של תחושת האיום הקיומי בישראל מאז שנות ה-80 של המאה הקודמת ומעבר בחברה הישראלית מתפיסות רפובליקניות לתפיסות ליברליות. לצד תהליכים אלו, שאמורים היו לפרק את החברה מגישות מיליטריסטיות, מפרט לוי גם תהליכים אחרים

עיצוב ההיגיון המדיני על פי היגיון צבאי הוא הנושא המרכזי של ספר זה. הגפרור שהצית את כתיבתו של יגיל לוי הוא כפי הנראה המדיניות שנוקטת מדינת ישראל כלפי חמאס, המתאפיינת, כהגדרתו של הרמטכ"ל לשעבר אביב כוכבי, בשאיפה לשלילת יכולת הלחימה של האויב עד להכרעתו. כוכבי אף הגדיר במפורש את הצבא ככזה שצריך להיות קטלני (עמ' 260). השאיפה להכרעת האויב בדרך של הפעלת עוצמה אלימה נוגדת את מה שיגיל לוי מצפה לו: גישה מדינית שהייתה הופכת את חמאס לגורם שלטוני ריבוני, אשר האחריות הנגזרת ממעמדו החדש הייתה ממתנת אותו (עמ' 81).

זאת ואף זאת, את השתלטות ההיגיון הצבאי על מי שאמורים להיות בעלי היגיון מדיני מייחס יגיל לוי בספרו החדש לא רק לממשלה שאימצה את דוקטרינת איזנקוט-

את ההיגיון המדיני העומד מאחורי השימוש בכוח. יגיל לוי מצביע על מה שהוא מכנה "יצירת בורות ככלי בלגיטימציה השלטונית", ומביא כדוגמה את העלמת העובדות מן הציבור: הדגשה של הפרת הסכמים על ידי אויבי ישראל, אך התעלמות מן ההפרות של ישראל (עמ' 117-142).

המרכיב השלישי עוסק באופן שבו תהליכי דה־הומניזציה של הלוחמים הערבים ומנהיגיהם הפכו לתהליכי דה־הומניזציה של החברה הערבית עצמה (עמ' 143-176).

המרכיב הרביעי הוא התופעה החברתית שלפיה האלימות – שלא כבעבר – מובלטת ומוצגת בפומבי כעניין להתגאות בו. לשם כך עוברת האלימות הסבה מילולית, נרמול, כעין מכבסת מילים. ביטויים שונים מומצאים כדי להמחיש הרס והרג בצורה נעימה יותר לאוזנו שחל האדם הסביר: פעולה כירורגית, סיכול, חישוף ועוד. בפרק זה עוקב לוי גם אחר התמורות החברתיות שהתחוללו בצבא, ובעיקר ביחידות הלוחמות. הוא מתמקד בטענה כי כניסתן של קבוצות שקודם לכן היו מודרות מן היחידות המובילות, בראשן דתיים ובני עדות מזרח, הביאה עימה גם ביטויים מפורשים לתפיסתן של קבוצות אלו וגרמה לטיפולן של שיח אלימות חדש. שיח כזה מדגיש, לדוגמה, את מוטיב הנקמה כהצדקה לאלימות. דוגמה נוספת היא השימוש כלפי האוכלוסייה הערבית בביטויים מקראיים כגון עמלק או פלישתים (עמ' 177-264).

המרכיב החמישי מתאפיין בהתחוללותם של תהליכים פנים־צבאיים, ובראשם מה שלוי מכנה "ייהוד הצבא". במסגרת תפיסתו באשר למושג זה הוא מעלה כדוגמה את המסמך "יעוד וייחוד" משנת 2004, שהגדיר – בברכתו ובאישורו של הרמטכ"ל דאז משה יעלון – כי צה"ל הוא צבאה של מדינה שבה הזהות היהודית היא גרעין הזהות הלאומית של מדינת ישראל. לצד תהליכים אלו ישנם גם תהליכים חוץ־צבאיים, אשר במרכזם מצויים רתימת מערכת החינוך לצורכי הצבא ואטימת הצבא מפני השפעות ליברליות של החברה. הצבא רותם את בתי הספר למשימה והופך אותם בפועל למעין חלק ממנגנון החיול; לצד פעילות תעמולתית זו מעודד הצבא גם את החינוך הטכנולוגי בפריפריה הגיאוגרפית, כדי לעודד גיוס ליחידות טכנולוגיות (עמ' 266-288).

המרכיב השישי הוא מה שלוי מכנה "הפרדוקס הלא־מכוון", שבמסגרתו הליברליזם, למרבה האבסורד, הופך להיות גורם משמעותי בהכשרת הלבבות לקבלת הצדקה מלאה להפעלת האלימות הצבאית. בפרק זה עוסק לוי במגוון של פעולות בתחומים שונים, המסתכמות במיצג של צבא שפעילותו מתקבלת בהבנה על ידי מי

שחלקם התרחשו בזמנית: הסכמי אוסלו, האינתיפאדה השנייה וכישלון ועידת קמפ דייוויד 2000, שהובילו לאיום על הזהות האתנו־לאומית, ועל כן דווקא להיפוך מגמת הד־המיליטריזציה.

הטענה המרכזית בספר היא שכדי לחזק בקרב החברה – ובעיקר בקרב מעמד הביניים שעליו נשענת חברה דמוקרטית – את ההצדקה להפעלת כוח צבאי, היה צורך להפחית את עלות תחזוק הסכסוך.

לאחר שלב ההגדרות והסקירה ההיסטורית פורס יגיל לוי בפני הקוראים את הלוגיקה הפנימית שבה פרקי הספר מגבשים את ההסבר לכך שהצדקת האלימות הלכה וגברה בחברה הישראלית. כבר בפתח דבריו מעמיד לוי את האתגרים שעומדים עתיד להתמודד בספרו: מיפוי מאפייני המיליטריזציה החדשה; איתור הסברים למחוללי התופעה; וניסיון להבין את הדרכים שבהן התרבות הפוליטית המיליטריסטית מיתרגמת להצדקת האלימות. ואכן, אין ספק שלאורך כל הספר עתיר הניתוחים והדוגמאות מתמודד לוי בהעמקה רבה עם אתגרים אלו, שאותם הציב כתמרורים בדרכו.

הטענה המרכזית בספר היא שכדי לחזק בקרב החברה – ובעיקר בקרב מעמד הביניים שעליו נשענת חברה דמוקרטית – את ההצדקה להפעלת כוח צבאי, היה צורך להפחית את עלות תחזוק הסכסוך (עמ' 16). רק צמצום הנטל הכלכלי הנגזר מן המלחמה והפחתת שיעור הקורבנות יכולים היו לאפשר חברה שמקבלת בהבנה את הפעלת האלימות הצבאית, ופעמים רבות אף תומכת בה. יגיל לוי מפרט את מרכיבי המיליטריזציה החדשה ומייחד לכל אחד מן המרכיבים הללו פרק העומד בפני עצמו.

המרכיב הראשון הוא החלשת הזיקה בין השימוש בכוח ובין ההיגיון המדיני, ולמעשה הפיכת ההיגיון המדיני להיגיון צבאי. פרק זה ערוך בעיקר על פי תפיסתם של לוי ואחרים כי חלק ניכר מן העימותים הצבאיים, כגון עופרת יצוקה (2008) או צוק איתן (2014), הם פועל יוצא של כשל ישראלי. ישראל יכלה, לפי הנחת מוצא זו, לנקוט צעדים אחרים, ובעיקר בינוי מדינה פלסטינית שעזה תהיה חלק ממנה. הפיכת ההיגיון המדיני להיגיון צבאי היא שמנעה זאת. כך או כך, פרק זה עוסק לא מעט באופן שבו רציונליות אינסטרומנטלית, כלומר התמקדות באמצעי הלחימה (למשל בסיכולים ממוקדים או בבנק מטרות), עומדת ביסודה של המדיניות הישראלית (עמ' 57-111). המרכיב השני עוסק באופן שבו גם הצבא והפוליטיקאים וגם שחקני הספרה האזרחית מטשטשים

לוי שלפיה מתקיימים תהליכי הדתה בחברה בכלל ובצבא בפרט, אינה מתיישבת עם רכיבים משמעותיים ביותר בתפיסת הממלכתיות שהוביל דוד בן-גוריון עד ירידתו ממרכז הבמה הפוליטית בשנות ה־60. כדי להבין זאת די בעיון קצר באיגרת ראש הממשלה לחיילי חטיבה 9 ומפקדיה עם כיבוש שרם א־שיח' בשנת 1956, המגדירה את המדינה כמלכות ישראל השלישית.

לא ברור על מה נסמכת התזה של יגיל לוי שלפיה המדינה כרתה חוזה בלתי רשמי עם מיליציות של מתנחלים המפעילים אלימות כלפי פלסטינים (עמ' 52). ההתייחסות לנוער הגבעות כאל מיליציות אינה תואמת מחקרים סוציולוגיים שעוקבים אחרי תופעה זו (מש ועמיתותיו, 2018; Friedman, 2017). גם ההתייחסות למתן הסמכויות לרכז הביטחון השוטף בשטחים כהוכחה להאצלת סמכויות צבאיות למתנחלים (עמ' 53) אינה משקפת את המצב לאשורו. רכז הביטחון מוסמך לתפקידו הצבאי על סמך הכשרה צבאית מלאה, והוא כפוף לפיקוד הצבאי ולסדר הדין הצבאי. אומנם מתוקף נסיבות ביטחוניות תפקידו של רכז הביטחון בשטחים מקיף יותר מאשר בגבולות הקו הירוק, אבל סמכויותיו מעוגנות בחוק (צה"ל – צא מס' 432). התייחסות אל רכזי הביטחון כאל מיליציה מקומית דומה לפיכך להתייחסות אל יחידות מילואים כאל מיליציות. אף האמירה כי צבא השיטור הוא זרוע אפורה של המדינה לקידום סיפוח זוחל (עמ' 51) – יש בה קורטוב של תאוריית קונספירציה. אדרבה, תחת שליטה של מדינת ישראל ובפיקוחו של צה"ל התרחבה הבנייה הפלסטינית בשנים האחרונות בממדים חסרי תקדים (משרד המודיעין, 2021). התעלמותו של המנהל האזרחי מרוב מופעיה של תופעה זו יכולה אפילו לעורר חשד כי צבא השיטור דבק דווקא בשקט תעשייתי, גם במחיר אובדן עתידי של שטחים נרחבים.

בפרק שבו דן יגיל לוי ברכיב השני של המיליטריזציה החדשה, ובעיקר בתופעת הבורות, מובא המכון למחקרי ביטחון לאומי בכלל ומי שעמד בראשו בעבר בפרט, האלוף (מיל') עמוס ידלין, כדוגמה לסוכן ידע מעודד בורות. לפי לוי, במחקרי המכון העוסקים בהתגרענותה של איראן חסר ממד עומק; האיום מובא אצלם כנתון שאינו מחייב בירור, ועל כן נעדר ממנו הדיון המהותי (עמ' 126–128). כמי שעוקב אחר פרסומי המכון, הייתי עורך בדיקה נוספת לטענה זו. דוח ההערכה האסטרטגית האחרון לשנת 2023 שהגיש המכון לנשיא הרצוג הוא דוגמה כמעט מקרית; בדיוג האיומים הביטחוניים שהוא מעלה מצויים בראש דווקא זירת היחסים בין ישראל ובין הממשל האמריקאי, השלכות הרפורמה המשפטית וכן הזירה הפלסטינית (הימן ועמיתיו, 2023). בעיקר נראה

שמחזיקים תפיסה ליברלית: שיח ארגוני זכויות אדם שמפקחים על הצבא; חוקי המשפט הבינלאומי; דימוי טכנולוגי שבמרכזו יעילות ודיוק בהרג; רגישות לחיי אדם שמעבירה את הסיכון מחיילי צה"ל לאזרחי האויב; אינדיווידואליזציה של השכול, שמחוללת דה־פוליטיזציה של הקורבנות; ופמיניזם מיליטריסטי, אשר בשם השוויון המגדרי מקדם את מקומן של נשים ואת המוטיבציה שלהן לאמץ את הגישה הצבאית במלואה (עמ' 290–370). כאמור, הספר בנוי לתלפיות ולוי מעלה את הבניית טענותיו לדרגת אומנות – לא פחות. עם זאת, לצד חוזקה של התזה שהוא מפתח אני מבקש להעלות גם כמה הסתייגויות. התפיסה של לוי, שעולה אף במאמרים קודמים שכתב, כורכת את התמיכה באלימות הצבאית בהפחתת עלויות הסכסוך (עמ' 41–47). בתפיסה זו יש יסוד נאומרסקיסטי, שתולה את הבנת התנהגויות האדם במניעיו הכלכליים. בהתאם לכך לוי אף מכנה את המיליטריזם במתכונתו הישנה יותר "מיליטריזם חומרי". לא מעט חוקרים בתחום הפסיכולוגיה הפוליטית יחלקו על גישה זו וימצאו מניעים קולקטיביים אחרים לתמיכה בלחימה, פעמים רבות כאלו שנוגדים דווקא את האינטרס האישי הכלכלי. כך לדוגמה, להשתתפותם המוגברת ועתירת הקורבנות של בני הציונות הדתית בחזיתות השונות אפשר למצוא גם הסברים אחרים, שמקורם במושגי זהות קבוצתית כגון סיפר (נרטיב) לאומי או דת אזרחית.

לוי, הנאמן לתפיסתו הנאומרסקיסטית, טוען כי במדינת ישראל התחוללה תופעה של הפרת החוזה הרפובליקני בין הצבא ובין המעמד הבינוני, וזו הביאה לירידה בהנעה לגיוס (עמ' 35). גילוי נאות: זהו קצה הקרחון של דיון ארוך המתקיים בין יגיל לוי וביני מזה שנים רבות. בעוד לוי טוען לחוזה שבו מצויה משוואה הכוללת גם תגמול, בעיקר סימבולי, אני טוען כי מהות הרפובליקניות היא ראיית האזרחות הנאמנה כערך מוסרי וכמעלה אזרחית העומדים בפני עצמם. בהתאם, אינני משוכנע שההנעה לגיוס אכן מצויה במגמת נסיגה; אדרבה – במהלך המבצעים הגדולים שערך צה"ל בעשורים האחרונים, חומת מגן (2002), עופרת יצוקה (2008) וצוק איתן (2014), בלטה רוח הלחימה הן בצבא הסדיר, הן בצבא המילואים, ולא פחות מכך – מפעלי התנדבות אזרחיים לתמיכה בכוחות הלוחמים קמו ופרחו בקרב החברה האזרחית.

גם בסקירה ההיסטורית של לוי יש פרשנות מסוימת שאפשר לחלוק עליה. על פי תפיסתו התקיים שיח אתנור לאומי שקידם גוש אמונים, אשר שונה בתכלית מן השיח הרפובליקני הממלכתי שנתמך על ידי האליטה החילונית (עמ' 33). פרשנות זו, שעולה בקנה אחד עם גישתו של

משמעותית בעלויות הסכסוך (במונחים פוליטיים וכלכליים וכן בדמים); מיצוי כל האפשרויות הצבאיות; ויוזמת שלום מעוררת אמון (עמ' 381–382). נראה כי למי שמתבוננים בסכסוך בעיניים ריאליסטיות, האפשרויות הללו – אשר על פי נוסחת יגיל לוי כולן חייבות להופיע במלואן – מותירות מעט מאוד תקווה לעתיד אחר באזורנו.

לסיכום, לפנינו ספר שמציע ניתוח יסודי, מפורט ושיטתי של תהליכים המתרחשים בחברה הישראלית ומשתקפים ביחסיה עם הצבא. הטיעונים של לוי מקוריים והם מובאים בספר באופן מובנה. הכתיבה נשענת בצורה לוגית הן על מחקריהם האקדמיים של אחרים והן על כתיבתו הקודמת של המחבר עצמו. גם למי שאינו מסכים עם גישתו של יגיל לוי מומלץ לקרוא את הניתוח הסוציולוגי העקבי המצוי בספר. לא חייבים לקבל את מלוא הטיעונים, אבל בהחלט יש כאן יצירה ראויה שמעודדת חשיבה מחוץ לקופסה, שבה מצויים רבים מאיתנו.

ד"ר איל לוי הוא מרצה בכיר במחלקה ללימודי המזרח התיכון ומדעי המדינה באוניברסיטת אריאל, וכן עמית מחקר במכון כנרת למחקר קשרי חברה, ביטחון ושלום ע"ש רא"ל דן שומרון. ספריו ומאמריו עוסקים בניתוח תופעות של פסיכולוגיה פוליטית, כגון אתוסים ונרטיבים מתחרים. לוי הוא חבר פעיל באגודת חוקרי צבא-חברה בישראל ומשרת כבר יותר מארבעים שנה כקצין במילואים.

Lewin1212@gmail.com

מקורות

- הימן, ת', יבנה, ר' וקורץ, ע' (עורכים) (2023). **הערכה אסטרטגית לישראל 2023 – ישראל במחנה הדמוקרטיה – צורך והזדמנויות**. המכון למחקרי ביטחון לאומי. <https://tinyurl.com/5n6k9nw5>
- מש, ר', בן דוד, ש' וברוקנטל, פ' (2018). "הגבעות" ביהודה ושומרון: חממה לתהליך עיצוב זהותם של מתגברים. **סוגיות חברתיות בישראל**, 26, 151–120. DOI: 10.26351/III/26/5
- משרד המודיעין, אגף המחקר (2021, 7 ביוני). **המערכה הפלסטינית על שטחי C – עיצוב מציאות בשטח, תיאור ומשמעויות**. <https://tinyurl.com/4x8ayyuc>
- צבא הגנה לישראל צו מס' 432 – צו בדבר הסדרת השמירה בישובים. <https://tinyurl.com/4fmckrc7>
- Friedman, S. (2017). *The Hilltop Youth: A stage of resistance and counter-culture practice*. Lexington Books.

לי נכון יותר לחפש את מפיצי הבורות, לשיטתו של לוי, דווקא במחוזות אחרים.

לפנינו ספר שמציע ניתוח יסודי, מפורט ושיטתי של תהליכים המתרחשים בחברה הישראלית ומשתקפים ביחסיה עם הצבא.

במסגרת הדיון שלו במרכיב הדה-הומניזציה מצטט לוי את דברי רוני אלשיך בעת היותו מפכ"ל המשטרה, ואת משה יעלון בעת היותו שר ביטחון, וממחיש כיצד התייחסותם לתופעת השאהידים אינה אלא הדרה מוסרית של החברה הפלסטינית כולה (עמ' 152–153). על פי לוי זהו דפוס שמלווה את התנועה הציונית עוד מקדמת דנא, והוא מבטא מידה של גזענות. מבלי לשלול לחלוטין את האופן שבו תופס יגיל לוי את מרכיב הדה-הומניזציה, נדמה לי שאפשר היה לעצב את הרעיון המסדר בפרק זה בלי להיסחף לאימוץ מלא של הנרטיב הפלסטיני. עניין זה – קבלת צדקתה של התפיסה הפלסטינית של הסכסוך – אינה נעדרת גם ממקומות אחרים בספר, כמו למשל תיאורו של רא"ד כרמי כפעיל צבאי שהשתייך לארגון פתח (עמ' 94). אפשר לתמוך בטענתו של לוי כי ההתנקשות בכרמי בוצעה בעיתוי לא נכון והביאה להסלמה, כפי שעולה גם מדבריהם של אחרים (למשל האלוף (מיל') גיורא איילנד); אבל גם מי שסבורים כי הפעולה הייתה מזיקה יכולים לכנות את כרמי בכינויים מדויקים קצת יותר מאשר "פעיל צבאי", ולכל הפחות להזכיר שפעילותו הצבאית הסתכמה בעיקר ברצח סדרתי – הן במו ידיו והן במתכונת של תכנון פיגועים קטלניים ופיקוד על הוצאתם לפועל.

ההסתייגות הקשה ביותר שלי כקורא הייתה מן ההשוואה שעורך יגיל לוי בפרק הדן במרכיב החמישי – בין החינוך היהודי בצבא (בלשונו: ייחוד) ובין פעילות הנאצים בוורמאכט (עמ' 275). אומנם לפני ההשוואה הוא מציין כי ההיבט ההשוואתי אינו מציע אנלוגיה היסטורית מלאה, אבל משפט זה אינו מבטל את העובדה שנערכת כאן השוואה ברורה. אפשר היה להבהיר את הטיעון שלי מעלה בספרו גם ללא מעידה זו.

בסכמו את דבריו מעלה לוי שלושה תנאים מצטברים שלדעתו יכולים לעצור את גלגל המיליטריזציה: האקרה